

NIGORA ERKINOVA,

Oriental universiteti,

“Sharq tillari” kafedrası katta o‘qituvchisi

ESHQOBIL SHUKURNING SO‘Z QO‘LLASH USLUBI

Annotatsiya: *Eshqobil Shukur she‘riyatida badiiy so‘zga, xususan, folklorga alohida e‘tibor qaratiladi. O‘rni bilan she‘rlaridagi so‘zlar ko‘pma‘nolilik kasb etadi. Bunda uning she‘riyat uslubida o‘zbek mumtoz mahoratiga xos ohanglar ham seziladi.*

Kalit so‘zlar: *she‘riyat, folklor, lingvopoetika, lingvistika, so‘z, etimologiya.*

Аннотация. *В поэзии Эшкabila Шукура особое внимание уделяется художественному слову, особенно фольклорному. В его стихах на первом плане стоит повышение выразительности стихотворения за счет многочисленной переработки слова. В стихах Эшкabila Шукура народный тон дан в гармонии с уникальной мыслью.*

Ключевые слова: *поэзия, фольклор, лингвопоэтика, лингвистический подход, слово, этимология*

Annotation. *In the poetry of Eshkabil Shukur, special attention is paid to the artistic word, especially folklore. In his poems, in the foreground there is an increase in the expressiveness of the poem due to the numerous processing of the word. In the poems of Eshkobil Shukur, the folk tone is given in harmony with a unique thought.*

Keywords: *poetry, folklore, linguopoetics, linguistic approach, word, etymology*

Hozirga qadar o‘zbek adabiyotidagi so‘zning o‘rniga doir turli tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, badiiy ijod namunalarini lingvopoetik jihatdan tadqiq etish bo‘yicha muayyan ishlar yaratilyapti. O‘zbek adabiyotshunos va tilshunos olimlari o‘z soha yo‘nalishlaridagi lingvopoetika masalalari bo‘yicha izlanishlar olib boryaptilar. Bular jumlasida M.Yo‘ldoshev, B.Umurqulov, D.M.Jamoliddinova, R.N.Yusubova kabi olimlarning tadqiqotlarini ko‘rsatib o‘tish mumkin.

Keyingi yillarda o‘zbek she‘riyati ham shu nuqtayi nazardan o‘rganilishi kerak. Sababi bizga ma‘lum bo‘lgan matnga yangi metod bilan yondashuv uning yangi qirralarini ochib beradi. Shoir mahorat maktabiga yangicha qarashga olib keladi. O‘z vaqtida Eshqobil Shukurning she‘rlari haqida fikr bildirib, 2003-yili O‘zbekiston xalq yozuvchisi, taniqli adib Erkin A‘zam shularni ta‘kidlagandi: “Maxsus ishlatilishga moslangan “she‘r so‘zi bo‘lmaydi. Demoqchimanki, so‘zlar orasida she‘rga mo‘ljallangan alohida so‘zlar bo‘lmaydi. Lekin chin shoirning qo‘liga tushsa, hamma so‘z she‘r bo‘ladi. Eshqobil juda xalqchil shoir. Shunday bo‘lsa-da, boshqalarga o‘xshamaydi. Men qidirib ko‘rdim, kimga o‘xshar ekan deb, yo‘q, o‘xshamaydi”. Demak, ma‘lum bo‘lyaptiki, Eshqobil Shukur she‘riyatini so‘zning unda tutgan o‘rni nuqtayi nazaridan, adabiyotshunoslik va tilshunoslik fanlari doirasida o‘rganish mumkin ekan.

So‘nggi yillarda adabiyotshunoslik fanining poetika – badiiy asardagi shakliy jihatlar, badiiyatni tadqiq etuvchi yo‘nalish yoniga ayni badiiylikni tilshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganishga moslashgan lingvopoetika kelib qo‘shilmoqda. Lingvopoetika tilshunoslik ilmidagi yangi yo‘nalish bo‘lib, badiiyat va badiiy asardagi so‘z qo‘llashni lingvistik me‘yorlar doirasida o‘rganadi. Aniqroq qilib aytganda, poetik unurning xususiyati mazkur yo‘nalishda adabiy fikrning (ya‘ni

g'oyaviy-badiiy tahlil obyekti yoki uning) bir qismi sifatidan ham ko'ra ko'proq tilshunoslik kategoriyalari bilan o'lchab o'rganadi.

Eshkobil Shukur she'riyatida qo'llangan so'zlar xalqona ohangi mavjudligi bilan ajralib turadi:

*Tilim tiyildi mening, so'zim qiyildi mening,
Po'lat til topib oldim, havo so'z topib oldim.
Chanqovuz chanqab qoldi –
Ko'z yoshga chayqab oldim. (“Chanqovuz” she'ridan)*

She'rdagi tilim, tiyildi, qiyildi; chanqovuz, chanqab, chayqab so'zlari o'zaro uyg'unlikni hosil qilyapti.

*Ahay-aha-hay. Ahay-aha-hay!
Men qushlarning tushlarida ko'rinay,
Men tushlarning qushlarida ko'rinay
Ahay-aha-hay. Ahay-aha-hay!
Men tillarning gullarida ko'rinay,
Men gullarning tillarida ko'rinay. (“Ruhim” she'ridan)*

Yuqoridagi misralarda keltirilgan qushlar, tushlar; tillar, gullar so'zlarining takror va o'rni almashgan holda qo'llanishi mumtoz adabiyotdagi “tardi aks” san'atini eslatadi.

Keyingi to'rtlikda esa alliteratsiya ohangni yuzaga keltiradi. “S”, “K”, “O” tovushlari bir-biri bilan uyg'unlikda joylashtirilgan:

*Sochlari sumbul-sumbul...Sochlari...
Kelbat kerib kelayotgan kelinoy,
Oy bilan ochib ko'ngil... qoshlari
Oyning kamin to'layotgan kelinoy.*

So'zlarni takrorlab, ma'nodosh so'zlarni birin-ketin qo'llash yordamida she'r ta'sirini kuchaytirish orqali she'rning qimmatini oshadi.

*Suv ustida, suvlar ustida
Yuraklarim chisirlaydi-ey,
Ishq dastidan, hijron dastidan
Suyaklarim qisirlaydi-ey.
O't ustida, o'tlar ustida
Ko'z yoshlarim daryo bo'ldi-ey,
Ishq qasdida, hijron qasdida
Bardoshlarim ado bo'ldi-ey.*

Bu misralarda xalqona qo'shiqlari ohangi sezilib turadi, kitobxonning uzoq-uzoqlardagi qishloqlar hayoti haqidagi tasavvurini boyitadi. Ba'zi misralarda mumtoz adabiyotdagi “tarse” san'atining zamonaviy variantiga duch kelamiz:

*Oybulutning orasidan oyday kelinlar kelar,
Kunbulutning orasidan kunday kelinlar kelar.*

*Taram-taram sochlar, mana, boylar ko'ngilni,
Qalam-qalam qoshlar yana naylar ko'ngilni.
("Xalq ohangida").*

Eshqobil Shukur ijodida ulug' shoir Alisher Navoiy timsoli ham o'ziga xos o'rin tutadi:

*Men ertaga o'laman, ona,
Daraxt shoxlarida qushlar bu kecha
"Lisonut-tayr"ni takror etmasa
Men ertaga o'laman, ona. ...
Qushlar... Daraxt shoxlarida titragan qushlar,
Navoiy tilida gapirib chiqdi.
Men hech qachon o'lmayman, ona! ("To'qqizinchi fevral").*

Shoir o'zining Alisher Navoiyga bo'lgan muhabbatini she'rda ifoda etish bilan birga, buyuk bobokalonimizning vafoti uning eng yaqin do'stiga qay darajada ta'sir qilganligini ham ta'riflashga urinadi:

*Emranib-entikib keldim qoshingga,
Besamar kunlarim sochlarin yuldi.
Og'ir bir savdolar qalqir boshimda,
Mening yuragimda Navoiy o'ldi. ("Boyqaro.1501").*

Eshqobil Shukur she'rlarida odamlarning ichki xayollari dunyosi, psixologik olamiga katta e'tibor qaratiladi. O'rni bilan odamlarning qanday fikrlashlari bir-ikki misrada aks etadi:

*Qariya: Imonini bersin,
Ko'rinib qolmoqda so'nggi sarhadlar,
Sitilib ketyapmiz keksa ulfatlar.
O'rta yosh: Yoshin yashab, oshin oshadi, lekin,
Pari bilmaganni bilguvchi edi.
Boshimizni qo'shib turguvchi edi.
Yigit: Suyganlar baxtlidir, u chol davrida,
To'y nafasi kelar edi tovushidan...
Bola: Endi eshagini kim minar ekan?..
("Qariyaning o'limi haqidagi xabardan so'ng").*

She'rda turli yoshdagi insonlar o'z munosabatlarini fikran bildirmoqda. Qariya tengdoshlari kamayib qolganidan xafa bo'lsa, yosh bola uning eshagiga kim egalik qilishi mumkinligi bilan qiziqyapti. Hammaning o'z o'y-xayollari va hayotdan kutgan maqsadlari bor. Ular inson yoshiga qarab o'zgarib turadi.

Inson qadri shoirlar uchun hamma vaqt bebaho ne'mat bo'lib kelgan. XX asr 30-yillaridagi Qatag'on yillarida xalqimizning ko'plab fidoyi farzandlari qirib tashlandi. Bu fojia ham shoir she'rlarida o'z azobli ifodasini topgan:

*Kiftlarim boshga to'la
Do'stdan qolgan boshlarim...
Qayga ketay? Qayga ketay?*

*Ko'nglim quyoshga to'la,
Zanjirband quyoshlarim...
Endi netay? Endi netay? ("O'ttizinchi yillar").*

Bu o'rinda ikki qayta keltirilgan "Quyosh" va "bosh" so'zlari ham ohangni, ham ma'noni kuchaytirishga yordam beryapti. Eshqobil Shukur she'rlarida ayol timsoliga ham betakror ta'riflar berilgan. Ayol kishi ojiza, zaifa bo'lsa ham, aslida, qalban, ruhan kuchli bo'lishini o'rinli o'xshatishlar va kerakli so'zlar vositasida ta'sirli ko'rsatib bergan:

*Muzlab qoldi saraton,
Quyosh qorga botadi.
Ichdan yig'lar chopag'on
Oti o'lib yotadi.
...Endi g'amli eriga
So'z aytmasdan botinib,
Olti oy aza tutar
Chavandozning xotini. ("Ko'pkari").*

Ayol jilmayishi ortida uning qalbidagi buyuk bir sabr va iroda turishini ko'rish mumkin:

*Bu tor xona emas, balki bu osmon,
Yulduzlarni gulday sochmoqda shamol.
Yuraginga yetib keldingmi omon,
Eshikka suyanib jilmaygan ayol.
...Pastda zulmat, bo'shliq makon quribdi,
Bu erda hayot-u u yoqda zavol.
Ikki jahonimni suyab turibdi
Eshikka suyanib jilmaygan ayol. ("Muvozanat").*

Eshqobil Shukur she'rlarida xalqona bir obraz – cho'pon timsoli mavjud. Cho'pon haqida betakror misralar yaratgan shoir uni sodda va ko'ngli toza mehnatkash xalq ramzi sifatida oddiy so'zlar vositasida ko'rsatib beradi:

*Havo changlarini chalib boradi
Cho'ponning o'ynoqi zarang tayog'i.
Xurjuni oylarga to'lib boradi,
Eshakning qornida o'ynab oyog'i. ("Nasiba").*

Ammo oddiy xalq vakili bo'lsa-da, cho'ponlar ma'nan ulug' shaxs sifatida tasvirlanadilar:

*Bahorga sarg'ayib qarar saraton,
Yashil changlar sachrar rangpar havoga.
Olti oy oldinda turgan qahraton
Kuzgacha qon berar olti daryoga.
Kimlar saqlab qolmish ko'ngling to'lmaydi
Sovuq urushlardan ko'lmak naslni.
Bu telba asrga berging kelmaydi
Ikki qo'lingdagi to'rtta faslni. ("Bobodehqon").*

Cho'ponlar kunning har bir daqiqasida bedor bo'lishi shoir she'rlarida go'zal o'xshatishlar bilan ifodalangan:

*Ko'kyo'tal tutganday ko'karadi tun,
Adashgan nurlarning yo'lini to'sib.
Muzlayotgan cho'pon yelkalaridan
Ulkan, oppoq bir tog' chiqmoqda o'sib.
Cho'pon elkasida – tog' orasida,
Ikki qo'llagancha, qaddin etib yoy,
Keng, bahaybat osmon tog'orasida
Cho'g' olib yugurib kelayotir oy. ("Najot").*

Shoir o'zligini o'zbek tilining bir farzandi sifatida taniydi. Tilimiz oldida o'zini qarzдорdek his qiladi. Shoir tilni bizgacha etib kelgan qadimiy qadriyatlar qatoriga qo'shganidan faxrlanadi. Uning so'zga munosabati boshqalarnikidan tubdan ajralib turadi. Eshqobil Shukur bu haqida shunday yozgan: "...Chamasi bundan yigirma yillar oldin "So'zni ko'rayapman" degan maqola yozgandim... Ochig'i, men so'zni his qilishdan, uning mohiyatini ilg'ashdan o'rnini hech nima bosolmaydigan bir zavq tuyaman. So'zlarning paydo bo'lishi, ildizlari haqidagi urinishlarim esa bir shoirning o'z tilini chin ma'noda anglashi uchun bo'lgan harakatlardir".

Eshqobil Shukur ijodidagi so'zning o'rni haqida gap ketganda, uning "Bobo so'z izidan" kitobi alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Ayni kitob Erkin Vohidovning "So'z latofati" kitobi singari tilimizdagi ayrim so'zlarning kelib chiqishi to'g'risida ma'lumot beradi. Masalan, "Ulton-toz" va "Kimsan" ismlarining tarixi o'ziga xos qilib berilgan. Yoki "Turlanmoq" so'zining izohini ko'rishimiz mumkin:

"Qadimgi turkiy tillarda "tur" so'zi "rang" degan ma'noni anglatgan. Demak, "turli" so'zi rangli degani. "Turlanish" esa xilma-xil ranglarda ko'rinish, ranglanish ma'nosini ifoda qiladi. Odamga nisbatan "turlanish" sifatining qo'llanishida salbiy ishora bor, chunki turumi yo'q, qat'iyatsiz, vaziyatga qarab o'zgaraveradigan kishilarga qarata "ko'p turlanadigan odam" iborasi ishlatiladi. Ko'p turlanadigan, vaziyatga qarab o'zgaradigan odamni xameleon ham deyishadi. Chunki xameleon – sudralib yuruvchi hayvon ham vaziyatga qarab terisi rangini o'zgartiradi, turlanadi.

Eshqobil Shukurning shoir sifatidagi ijodi o'ziga xosligi bilan birga, uning til ilmida ham qarashlari mavjudligi namoyon bo'lgan. Ammo shoir olimlikni da'vo qilmaydi va buni "Bobo so'z izidan" kitobining kirish qismida ham o'zi ta'kidlab ketadi. U faqatgina so'z tahliliga boshqacha, shoirona yondashuvni istaydi. She'rda ijodkor chiroyli va o'tkir bir fikrni, g'oyani kashf etganidek, so'z tahlilida ham o'z ijodkorligidan foydalangisi keladi. Va bu holatdan, shubhasiz, cheksiz zavqni tuyadi. O'zi ham bu holatni go'zal ifodalaydi: "Ishoning, o'zbek tilidagi biron-bir so'zning menga noma'lum bo'lgan biron-bir jihatini topib olsam, o'zimning o'zimga noma'lum bo'lgan sirimni kashf etganday bir holga tushaman. "Chayla" bilan "yaylov"ning bitta so'z ekanligini bilganimda, yo'qotgan o'yinchog'ini topgan bolakayday bir necha kun yayrab yurganman. Bir qancha so'zlar ustida ishlagan daftarimning birinchi betiga: "Mehr va muhabbat bilan, azizim, mehribonim, suyuqlik Ona Tilimga bag'ishlayman" deb yozib qo'yibman".

Shoir uchun turkiy tillarga oid lug'atlar juda qadrli. Ayniqsa, Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asarini o'ziga doimiy hamroh hisoblaydi.

Xulosa qilib aytganda, Eshqobil Shukur so'zga shoir sifatida shoirona yonashadi. O'rni kelganda, adabiyotshunos va tilshunoslikka katta da'vo qilmagan holda, so'zlarni imkon qadar filologik tahlilini amalga oshiradi. Bularning barchasi shoir uchun so'z she'rda tutgan o'rnidan ko'ra ko'proq ahamiyat kasb etadi. Shu bois Eshqobil Shukur so'zga ham shoirona, ham olimona munosabatda bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Eshqobil Shukur nashrlari

1. Eshqobil Shukur. *Bobo so'z izidan. So'zlar bilan so'zlashuv*. – Toshkent: Mashhurpress nashriyoti, 2018. – 336 b.
2. Eshqobil Shukur. *Sochlari sumbul-sumbul*. Toshkent: G'afur G'ulom, 1988.
3. Eshqobil Shukur. *Shoir o'z tilida kuylashi kerak* // “O'zbekiston adabiyoti va san'ati” gazetasi, 2012 yil, 21-son.
4. Eshqobil Shukur. *Yashil qushlar*. Toshkent: Yozuvchi, 1995. 14-b.
5. Eshqobil Shukur. *Hamal ayvoni. She'rlar va doston*. – Toshkent: Sharq nashriyotmatbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2002. – 318 b.

Ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar:

1. Ernazarova I. Eshqobil Shukur – Navoiyga munosib izdosh. // *Alisher Navoiy. Xalqaro jurnal*. 2022 (3). 132-139-b.
2. Vohidov E. *So'z latofati*. – T.: O'zbekiston, 2018. – 216 b.
3. Doniyorov X., Mirzayev S. *So'z san'ati*. – T.: O'zadabiynashr, 1962. – 216 b.
4. Jamoliddinova D.M. *Badiiy matnda terminlarning lingvopoetik va lingvokulturologik xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertasiya avtoreferati*. – T.: 2021.
5. Задорнова В.Я. *Лингвопоэтика. Слово в художественном тексте* // *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов*. Москва: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 29. – С. 115-125.
6. Задорнова В.Я. *Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: Дисс. Ò доктора филол. наук*. – М., 1992.
7. Yo'ldoshev M. *Badiiy matn lingvopoetikasi*. – T.: Fan, 2008.
8. Qodirov P. *Til va el. Ilmiy badia*. – T.: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2005. – 248 b.
9. Mahmudov N. *Tilimizning tilla sandig'i*. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2012. – 115 b.
10. Rustamov A. *So'z xususida so'z*. – T.: Yosh gvardiya, 1987. – 160 b.
11. Sobirov A. *She'riyatda so'z tartibi (Hozirgi o'zbek she'riyati misolida). Filologiya bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) dissertasiyasi avtoreferati*. Samarqand, 2020.
12. Umurqulov B. *O'zbek badiiy nasrining lingvo-uslubiy shakllanish asoslari. Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertasiya avtoreferati*. – T. 2020.
13. Erkin A'zam. *Eshqobil Shukur haqida*. 2003 yil (<https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/eshqobil-shukur-hhayrat-hasrat.html>).
14. Yusubova R.N. *Tejamlilik va ortiqchalikning lingvopoetik xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertasiya avtoreferati*. – Samarqand, 2021